

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

БЕРІШ АНАСТАСІЯ ЯКОВЛІВНА

УДК 343.225(477)

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ:
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ВИДИ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
МИРОШНИЧЕНКО Наталія Анатоліївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна,
Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького,
професор кафедри кримінального права та процесу;

кандидат юридичних наук, доцент
ЗАГОРОДНЮК Світлана Олегівна,
Одеський державний університет
внутрішніх справ, доцент кафедри
кримінального права та кримінології

Захист відбудеться «__» _____ 2017 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий «__» _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У кримінальному праві України питання застосування примусових заходів медичного характеру вважаються одними з найбільш складних і комплексних, що зумовлюється, перш за все, багатогранністю цього інституту – він знаходиться на стику юридичної, соціологічної та медичної галузей знань.

Особи, які страждають психічними розладами, є найуразливішою в правовому відношенні категорією населення країни. Про це йдеться і в міжнародних актах, де одним з показників рівня соціально-економічного розвитку, гуманізації та демократизації суспільства визначається дотримання і забезпечення прав людини у сфері психічного здоров'я.

Застосування примусових заходів медичного характеру покликане захистити суспільство від небезпечних посягань осіб, які страждають психічними розладами, та забезпечити підтримання належного рівня безпеки в соціумі. Отже, сутність примусових заходів медичного характеру, за загальноприйнятою думкою, полягає у тому, щоб забезпечити безпеку психічно хворих осіб і захистити суспільство від їх суспільно небезпечних діянь. З метою реалізації цих завдань держава повинна забезпечити безпеку кожного і суспільства в цілому від небезпечних посягань таких осіб, не допустити вчинення особами з психічними аномаліями злочинних суспільно небезпечних діянь, оскільки їх спосіб життя і вчинки свідчать про таку можливість.

Небезпечність осіб із психічними розладами проявляється також в особливостях формування мотивів вчинення суспільно небезпечних діянь, що обумовлює несподіваний, непередбачуваний характер їхньої поведінки. До того ж для зазначених осіб характерна нездатність вчитися на своїх помилках, тобто вони не використовують минулий досвід, вчиняючи нові суспільно небезпечні діяння.

Необхідність контролю за поведінкою такого контингенту осіб з боку держави набуває особливої актуальності в соціально-політичній та економічній ситуації в країні, що склалася в даний час: підвищений рівень злочинності; безробіття та побутова невлаштованість; конфліктні ситуації, що охопили суспільство; низький освітній, культурний рівень розвитку населення та інші негативні чинники. Ця категорія осіб нашоухується на непорозуміння, зневажливе і навіть негативне ставлення з боку оточуючих, що змушує їх відчувати себе «людьми другого сорту», вони ніби виключаються самим суспільством з усіх сфер життя.

Застосування до таких осіб примусових заходів медичного характеру як поєднання лікувальних і профілактичних заходів відповідає завданням правової держави, в якій в особі, що вчинила суспільно небезпечне діяння,

бачать не тільки соціально небезпечного суб'єкта, правопорушника, а й соціально корисну особистість.

Проблеми, які стосуються примусових заходів медичного характеру, досліджувалися в працях таких учених, як Ю. М. Антонян, Л. В. Багрій-Шахматов, В. М. Бурдін, С. Є. Віцин, М. Н. Голоднюк, В. О. Глушков, І. В. Жук, Г. М. Зільберблат, М. М. Книга, П. А. Колмаков, В. В. Лень, Д. Р. Лунц, Р. І. Міхєєв, Н. А. Мирошниченко, Є. В. Мищенко, А. А. Музика, Г. В. Назаренко, А. П. Овчинникова, Н. А. Орловська, Б. А. Протченко, Б. А. Спасенніков, Є. Л. Стрельцов, С. Я. Улицький, О. О. Хомовський, С. Л. Шаренко та ін.

Особливе значення мають законність і обґрунтованість застосування примусових заходів медичного характеру, оскільки примус завжди пов'язаний із суттєвим обмеженням прав людини. Тому важливим є вирішення завдання забезпечення законності при здійсненні розслідування і розгляду справ про застосування примусових заходів медичного характеру, неухильного дотримання гарантій охорони прав особи при застосуванні до неї примусових заходів медичного характеру. Зазначені обставини зумовлюють своєчасність і актуальність даного дослідження.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю розвитку теорії кримінального права щодо застосування примусових заходів медичного характеру, удосконалення чинного кримінального законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні і практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 роки.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення правової природи та видів примусових заходів медичного характеру, а також внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального законодавства в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути в історико-правовому та порівняльно-правовому аспектах проблеми застосування примусових заходів медичного характеру;

дослідити правову природу примусових заходів медичного характеру;

визначити підстави, цілі та види примусових заходів медичного характеру;

проаналізувати статистичні дані про стан, динаміку, рівень злочинності осіб, що мають психічні захворювання;

з'ясувати особливості особистості, що має психічні аномалії, встановити її типологічні класифікації та характеристики;

виявити обставини, що впливають на вчинення особами з відхиленнями у психіці суспільно небезпечних діянь;

розглянути питання, пов'язані із застосуванням, призначенням, зміною або припиненням примусових заходів медичного характеру;

розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання примусових заходів медичного характеру.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку із застосуванням примусових заходів медичного характеру.

Предметом дослідження є правова природа та види примусових заходів медичного характеру.

Методи дослідження. При підготовці роботи в якості загальнонаукових методів дослідження застосовувалися: діалектичний метод правових явищ, за допомогою якого досліджено поняття та правова природа примусових заходів медичного характеру (підрозділ 1.2); історико-правовий метод – для вивчення розвитку законодавства про примусові заходи медичного характеру (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий метод – у процесі порівняння норм Кримінального кодексу України (далі – КК України) з нормами законодавчих актів окремих зарубіжних країн (підрозділи 1.1, 2.2); соціологічний метод – при аналізі даних анкетування співробітників правоохоронних органів та лікарів-психіатрів (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2); логіко-юридичний метод – при аналізі і тлумаченні правових норм стосовно примусових заходів медичного характеру, вивчення таких науково-теоретичних категорій, як «осудність», «неосудність», «обмежена осудність» (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнення відомостей про суспільно небезпечні діяння, вчинені особами, визнаними неосудними, обмежено осудними, а також особами, які захворіли психічними розладами до постановлення вироку суду або під час відбування покарання: усього було проанкетовано 167 респондентів (судді, прокурори, лікарі-психіатри) на предмет доцільності внесення змін до КК України щодо примусових заходів медичного характеру; матеріали судової практики (рішення судів різних рівнів

і регіонів відносно застосування примусових заходів медичного характеру за 2006-2014 роки).

Наукова новизна одержаних результатів Дисертація є першим у сучасній вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням правової природи та видів примусових заходів медичного характеру.

Наукова новизна дослідження конкретизується в одержаних наукових результатах, сформульованих у теоретичних та практичних висновках та пропозиціях, зокрема:

вперше:

викладено наукові підходи до визначення правової природи примусових заходів медичного характеру. Встановлено, що за своєю правовою природою примусові заходи медичного характеру є заходами безпеки, сутність яких полягає в примусовому лікуванні осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння і представляють небезпеку за своїм психічним станом;

сформульовано положення про розподіл кримінально-правових заходів не за схемою «покарання та інші заходи», а залежно від суті і призначення відповідних заходів – на каральні та некаральні. Перша група заходів – система заходів кримінально-правового впливу (система каральних заходів), яка включає кримінальне покарання, умовне засудження і різні види звільнення від кримінального покарання. Зазначені заходи об'єднує єдина каральна сутність: усі вони є різними формами реакції держави на вчинення злочину; застосовуються за вчинення злочинів; призначаються з урахуванням ступеню та характеру суспільної небезпеки заради кримінально-правових цілей, відновлення соціальної справедливості; виправлення засудженого і попередження нових злочинів. Друга група заходів – система заходів безпеки в кримінальному праві, або інакше – «інші заходи кримінально-правового характеру» (система некаральних заходів), яка включає медичні та інші заходи безпеки, що мають некаральну суть, які застосовуються не за вчинення злочину, а у зв'язку зі здійсненням забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння до особи, яка його вчинила, в цілях забезпечення її безпеки та безпеки суспільства в цілому, її лікування та ресоціалізації. Окрім заходів медичного характеру, до вказаної групи можуть бути віднесені примусове лікування, примусові заходи виховного характеру та спеціальна конфіскація;

обгрунтовано пропозицію про доповнення ст. 92 КК України частиною другою наступного змісту: «2. Підставою застосування примусових заходів медичного характеру є суспільно небезпечне діяння, що вчинене особою, яка має психічне захворювання та потребує медичної допомоги. Якщо вона завдає або має намір завдати шкоди собі, оточуючим або охоронюваним

законом правам та інтересам особи або держави, а також коли існує реальна можливість заподіяння такої шкоди цією особою»;

запропоновано доповнити частину другу ст. 76 КК України пунктом 7 наступного змісту: «7) відстрочити виконання покарання відносно осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, але захворіли психічним розладом після вчинення злочину до вилікування психічного захворювання або покращення психічного стану»;

аргументовано необхідність уточнення частини першої ст. 95 КК України та викладення її в наступній редакції: «1. Продовження, зміна або припинення примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за поданням правоохоронного органу, а також за висновком комісії лікарів-психіатрів про необхідність продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру»;

вдосконалено:

визначення цілей застосування примусових заходів медичного характеру в частині виокремлення додаткових цілей, а саме: охорона особистості психічно хворих, яка полягає у недопущенні самогубства психічно хворого або заподіяння ним шкоди своєму здоров'ю, а також у захисті життя, здоров'я, честі та гідності психічно хворого від протиправних дій з боку третіх осіб; виправлення обмежено осудних осіб, яким примусові заходи медичного характеру призначені поряд з покаранням;

загальні принципи застосування, призначення, зміни, продовження та припинення примусових заходів медичного характеру, що виражається у виокремленні двох обставин 1) характеристиці суспільно небезпечного діяння (юридичний критерій) – небезпека для оточуючих; 2) характеристиці психічного захворювання особи (медичний критерій) – небезпека для життя та здоров'я психічно хворого;

набуло подальшого розвитку:

положення про медичний та юридичний критерії примусових заходів медичного характеру в частині того, що медичний критерій повинен встановлюватися експертами-психіатрами, а юридичний критерій – аналізуватися органом досудового слідства і судом в сукупності з усіма зібраними матеріалами кримінального провадження. Встановлення юридичного критерію дозволяє провести відмежування осудності і обмеженої осудності від неосудності;

положення про необхідність віднесення наркоманії та алкоголізму до переліку небезпечних хворіб.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших теоретичних розробок застосування примусових заходів медичного характеру;

правотворчій діяльності – при розробці пропозицій щодо вдосконалення кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального законодавства України, Закону України «Про психіатричну допомогу» в частині регулювання примусових заходів медичного характеру;

правозастосовчій діяльності – для вдосконалення практики застосування норм чинного законодавства про примусові заходи медичного характеру судовими, правоохоронними органами, психіатричними закладами;

навчальному процесі – при викладанні нормативного курсу «Кримінальне право України», спеціального курсу «Практика призначення кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового впливу», а також при підготовці методичних матеріалів, підручників, наукових посібників із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження доповідались на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (11-12 жовтня 2013 р., м. Київ); Международной научно-практической конференции «Приоритетные направления модернизации системы права Украины» (11-12 октября 2013 г., г. Симферополь); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (22-23 березня 2013 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (23-24 березня 2013 р., м. Донецьк); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні» (30-31 березня 2013 р., м. Ужгород); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (31 січня – 1 лютого 2014 р., м. Запоріжжя).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 13 наукових публікаціях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, 6 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (170 найменувань) та 1 додатку.

Загальний обсяг дисертації становить 189 сторінок, з яких основного тексту – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлюються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, зазначається про апробацію результатів дослідження, публікації структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Соціальна обумовленість застосування інституту примусових заходів медичного характеру» складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу розвитку законодавства про примусові заходи медичного характеру, визначенню їх поняття, правової природи, з'ясуванню та характеристиці цілей та підстав.

У *підрозділі 1.1. «Розвиток законодавства про примусові заходи медичного характеру»* присвячено характеристиці становлення та розвитку законодавства про примусові заходи медичного характеру. Встановлено, що даний інститут пройшов шлях від міфологічних уявлень про психічні захворювання і відсутність медичної допомоги до появи психіатрії як окремої галузі науки, а також виділення примусових заходів медичного характеру в самостійний інститут кримінального права. Істотний прогрес відзначається, починаючи з XVII століття, коли з'явилися перші психіатричні лікарні, хворим почалась надаватися психіатрична допомога. XIX століття ознаменоване подальшими позитивними змінами, зокрема появою перших спроб правової регламентації примусових заходів медичного характеру. Радянський період розвитку ознаменувався низкою негативних тенденцій, серед яких: використання психіатрії як засобу боротьби з інакомисленням; тенденція до регуляції питань примусових заходів медичного характеру підзаконними актами; відсутність судового контролю за наданням недобровільної психіатричної допомоги.

Здійснено аналіз положень міжнародно-правових актів про статус психічно хворих осіб на предмет відповідності цим актам актів законодавства України. Звернуто увагу на те, що законодавство України необхідно привести у відповідність до міжнародно-правових актів, зокрема Декларації ООН про права розумово відсталих осіб (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2856 (26) від 20 грудня в 1971 р.), а також принципи і гарантії захисту психічно хворих осіб і поліпшення неспокою про психічне здоров'я, покращення психіатричної допомоги (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 46/119 від 18 лютого 1992 р), в яких особлива увага приділяється захисту прав та інтересів психічно хворих осіб.

У підрозділі досліджено правове регулювання примусових заходів медичного характеру в окремих зарубіжних країнах (Грузія, Болгарія, Данія, Голландія, Іспанія, Латвія, Польща, Швеція, Німеччина та ін.). Встановлено,

що правовий стан психічно хворих осіб і характер застосованих до них примусових заходів медичного характеру визначається, насамперед, рівнем гуманізації та демократизації суспільного ладу певної країни.

Концепція застосування примусових заходів медичного характеру в Україні та у зарубіжних країнах є досить різноманітною і з урахуванням усіх проблем сьогодення (дотримання прав і свобод людини і громадянина, органічного поєднання демократизації і гуманізації законодавства з максимальним наближенням законодавства до сучасних соціально-економічних умов та потреб правозастосовної практики) остаточно не сформованою.

У підрозділі 1.2. *«Поняття та правова природа примусових заходів медичного характеру»* встановлено, що примусові заходи медичного характеру передбачені законом і мають не менш важливе значення, ніж покарання. У теорії кримінального права по-різному визначені правова природа цих заходів, їх сутність, види і значення, а на практиці виникають труднощі з їх застосуванням.

Розділ 14 КК України, що раніше називався «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування», був доповнений нормою про спеціальну конфіскацію і перейменований на «Інші заходи кримінально-правового характеру». Таким чином, іншими заходами кримінально-правового характеру законодавець визнає такі різні заходи, як примусові заходи медичного характеру та спеціальну конфіскацію.

Таке рішення проблеми навряд чи можна визнати вдалим. По-перше, законодавець як в назві розділу, так і за змістом не врахував ту обставину, що згідно з положеннями частини другої ст. 1 КК України, які ґрунтуються на принципах справедливості та гуманізму, інші заходи кримінально-правового характеру, як і заходи кримінального покарання, повинні застосовуватися до особи, яка вчинила злочин, і, отже, повинні відповідати характеру та ступеню суспільної небезпеки, обставинам його вчинення і особі винного. Втім, примусові заходи медичного характеру мають іншу правову природу, інше призначення, підстави, цілі та порядок застосування і тому до вказаних каральних заходів віднесені бути не можуть. Так само і спеціальна конфіскація має іншу правову природу, цілі застосування якої в законі не визначені, але за змістом відповідних статей КК України, підстави, цілі і порядок застосування цього заходу також не припускають його застосування в якості кари за те, що особа вчинила злочин і пропорційно тому, що вона вчинила.

По-друге, незрозуміло, чому до числа «інших заходів» не віднесена інша група заходів (наприклад, примусові заходи виховного характеру), що мають важливе значення для реалізації кримінально-правових завдань, які передбачені чинним КК України. Вони не лише юридично, але і фактично складають реальну альтернативу кримінальному покаранню. Враховуючи, що

згідно із законом усі передбачені ним заходи кримінально-правового впливу можуть бути віднесені або до покарання, або до «інших заходів кримінально-правового характеру» (тобто «третього не дано»), тому належність цих заходів до числа «інших заходів» видається очевидною.

По-третє, викликає заперечення назва розділу 14 КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру» із зазначених вище причин, оскільки дисонує як з найважливішими принципами кримінального законодавства, так і зі змістом розділу 14 КК України, а також не дозволяє визначити правову природу примусових заходів медичного характеру.

Обґрунтовано доцільність поділу усіх передбачених законом кримінально-правових заходів не за схемою «покарання та інші заходи», а залежно від суті і призначення відповідних видів заходів – на каральні і некаральні (інші заходи або заходи безпеки).

Запропоновано до системи кримінально-правових заходів включити дві групи заходів: заходи кримінально-правового впливу (каральні заходи) та інші заходи кримінально-правового характеру (некаральні заходи, тобто медичні та інші заходи безпеки).

При такому підході під іншими заходами кримінально-правового характеру (заходами безпеки в кримінальному праві) пропонується розуміти сукупність різних передбачених кримінальним законом некаральних заходів, покликаних сприяти вирішенню завдань та досягненню цілей (охоронної та регулятивної) кримінального права.

У *підрозділі 1.3. «Підстави і цілі застосування примусових заходів медичного характеру»* розглядаються підстави та цілі застосування примусових заходів медичного характеру до категорій осіб, кожна з яких має свої особливості та характеризується специфічними ознаками. До першої категорії належать особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, в стані неосудності. Другу категорію складають особи, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності та притягуються до кримінальної відповідальності. Психічна аномалія таких осіб враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. До третьої категорії належать особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли психічним розладом до постанови судового вироку або під час відбування покарання, що унеможливило призначення або виконання покарання. У всіх зазначених вище випадках застосування примусових заходів медичного характеру можливе за одночасної наявності трьох умов: 1) вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом; 2) психічне захворювання особи, яке виключає можливість усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними;

3) в силу характеру діяння і хворобливого стану дана особа небезпечна для суспільства і себе.

Чинне кримінальне законодавство відносить до цілей застосування примусових заходів медичного характеру два напрямки діяльності правоохоронних органів та медичних установ: 1) обов'язкове лікування (неосудних, обмежено осудних та осіб, що захворіли психічною хворобою після вчинення злочину); 2) попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь.

Виходячи зі змісту статті 92 КК України, цілі примусових заходів медичного характеру запропоновано розділити на медичні та правові. Мета медичного характеру передбачає альтернативу: вилікування або поліпшення психічного стану психічно хворих осіб. Метою правового характеру є попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь.

Другий розділ «Особи, до яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню питань застосування зазначених заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані неосудності, обмеженої осудності або осіб, які захворіли психічним розладом після вчинення злочину.

У *підрозділі 2.1. «Застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані неосудності»* зазначається, що неосудність не може ототожнюватися з психічним розладом і не зводиться до простого переліку хворобливих станів психіки, оскільки є юридичною категорією.

З'ясовано, що сутність медичного критерію неосудності, що містить перелік видів психічних розладів, вимагає їх уточнення шляхом заміни на збірне поняття – «психічний розлад», яке як медичний критерій неосудності цілком охоплює спектр захворювань, віднесений до цього критерію. Специфічність медичного критерію полягає в тому, що він і може, і не може бути ознакою, що відрізняє осудність від неосудності, тому розмежування неосудності і осудності за медичним критерієм не завжди буває можливим. Розмежування даних категорій завжди повинно спиратися на встановлення не тільки медичного, а й юридичного критеріїв.

Термін «суспільна безпека», що вживається в КК України, є невизначеним, оскільки не має чітких критеріїв. Більш правильним видається вживання терміну «усвідомлення суспільної безпеки» в інтелектуальному аспекті юридичного критерію, яке стосовно сфери дії кримінального закону означає усвідомлення суб'єктом факту вчинення суспільно небезпечного діяння.

Оскільки категорія «неосудність» є категорією виключно кримінально-правовою та не зустрічається в інших галузях права, більш точним видається

вживання терміну «не усвідомлення суспільної небезпеки» свого діяння (бездіяльності) неосудною особою.

У *підрозділі 2.2. «Застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання»* досліджено питання про застосування зазначених заходів до осіб, у яких після вчинення злочину настав психічний розлад, що робить неможливим призначення або виконання покарання. Відзначено недосконалість формулювання ст. 84 КК України в частині не чіткого розмежування медичного та юридичного критеріїв неосудності.

Обґрунтовано, що найбільш раціональним способом усунення протиріччя стосовно застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які захворіли психічним розладом після вчинення злочину, могло б стати закріплення в КК України відповідного виду відстрочки виконання покарання. У її рамках спочатку суд повинен призначати винному справедливе покарання за вчинене з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, всіх пом'якшуючих і обтяжуючих обставин та інших чинників, що беруться до уваги в таких випадках. Але виконання цього покарання буде відстрочено до вилікування психічного захворювання чи покращення стану винного. При цьому в подальшому ніщо не завадить застосувати до особи положення ст. 80 КК України про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням терміну давності виконання обвинувального вироку суду, якщо для лікування злочинця знадобляться тривалі терміни.

У зв'язку з цим запропоновано доповнити частину другу ст. 76 КК України окремим пунктом 7 про відстрочку виконання покарання відносно осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, але захворіли психічним розладом після вчинення злочину до вилікування психічного захворювання чи покращення психічного стану.

У *підрозділі 2.3. «Застосування примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних, які вчинили злочин»* зазначено, що в літературі проблема обмеженої осудності обговорюється досить давно, проте до цих пір немає чіткого її розуміння. Деякі автори вважають доцільним вивчення цієї кримінально-правової категорії, схвалюють включення в кримінальне законодавство поняття обмеженої осудності, інші – навпаки, висловлюють негативне ставлення щодо закріплення обмеженої осудності у ст. 20 КК України.

Аналіз літератури та судової практики свідчить про необхідність і логічність існування інституту обмеженої осудності, під якою видається доцільним розуміти таку кримінально-правову категорію, яка характеризує психічний стан особи під час вчинення злочину, обов'язковою ознакою якого є обмеження внаслідок хронічного або тимчасового хворобливого розладу

психічної діяльності здатності особи усвідомлювати свої дії або керувати ними при якісному збереженні критичної функції свідомості.

Обмежена осудність обумовлює можливість визнавати особу винною і притягувати до кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Обмежена осудність є юридичною передумовою вини та кримінальної відповідальності. До обмежено осудних осіб можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру поряд із покаранням. У цьому випадку зазначені заходи виступають як кримінально-правова форма реалізації кримінальної відповідальності.

Третій розділ «Правове регулювання примусових заходів медичного характеру» складається з трьох підрозділів, досліджено види примусових заходів медичного характеру, порядок їх призначення, продовження, зміни та припинення застосування, відмінності від примусового лікування.

У *підрозділі 3.1. «Види примусових заходів медичного характеру»* зазначається, що у КК України 2001 року, порівняно з КК України 1960 року, закріплено більш широкий перелік видів примусових заходів медичного характеру. Такими видами, відповідно до ст. 94 КК України, є: амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку; госпіталізація в психіатричні заклади із звичайним, посиленням і суворим наглядом.

За своїм змістом амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку передбачає обов'язковий диспансерний нагляд, який встановлюється незалежно від згоди пацієнта або його близьких. Вирішуючи питання про призначення амбулаторного примусового нагляду, суд повинен виходити з того, що цей вид примусових заходів медичного характеру призначається у випадках, коли особа не потребує спеціальних умов для лікування, постійного догляду та утримання в стаціонарних умовах, не представляє небезпеку для себе і оточуючих.

У підрозділі охарактеризовано порядок госпіталізації психічно хворих осіб залежно від ступеню їх потенційної небезпеки до трьох видів психіатричних закладів: із звичайним, посиленням та суворим наглядом.

У *підрозділі 3.2. «Призначення, продовження, зміна та припинення застосування примусових заходів медичного характеру»* звертається увага на те, що при призначенні примусових заходів медичного характеру суд не встановлює їх термінів, бо вони залежать від багатьох обставин і мають продовжуватися до тих пір, поки хворий не перестане становити небезпеку для оточуючих. Суд вказує лише вид примусових заходів медичного характеру.

Запропоновано при призначенні, продовженні, зміні та припиненні примусових заходів медичного характеру враховувати наступні дві обставини: 1) характеристику суспільно небезпечного діяння (юридичний критерій) – небезпека для суспільства; 2) характер психічного захворювання особи (медичний критерій) – небезпека для життя і здоров'я конкретної особи.

У статтях 93-95 КК України дані обставини не передбачені. Доведено, що тільки за таких обставин суд може винести правильне, законне, обґрунтоване і справедливе рішення про застосування або не застосування до даної особи примусових заходів медичного характеру.

Характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого психічно хворою особою діяння можуть визначати призначені за рішенням суду компетентні представники правоохоронного органу або сам суд, а характер психічного захворювання – комісія лікарів-психіатрів.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до частини першої ст. 95 КК України та викладення її в такій редакції: «1. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за поданням правоохоронного органу, а також за висновком комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовують необхідність продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру».

У підрозділі 3.3. «Відмінності примусових заходів медичного характеру від примусового лікування» зазначено, що інститут примусового лікування не є новелою КК України 2001 р. Зі змісту ст. 96 КК України випливає, що підставами застосування примусового лікування є наявність двох критеріїв – юридичного та медичного:

- 1) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом;
- 2) наявність у такої особи хвороби, що є небезпечною для здоров'я інших осіб.

Відсутність будь-якого з критеріїв, що належать до підстав застосування примусового лікування, виключає можливість його застосування.

На відміну від примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до неосудних, обмежено осудних осіб та осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, примусове лікування застосовується до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду. Зі змісту ст. 96 КК України випливає, що примусове лікування може бути застосоване судом, поряд із призначенням покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Таким чином, метою примусового лікування є:

- забезпечити запобігання інфекційної небезпеки для суспільства;
- вилікування хворої особи або покращення стану її здоров'я.

Друга підстава є дискусійною серед науковців в аспекті віднесення до небезпечних хвороб хронічного алкоголізму та наркоманії.

У Переліку особливо небезпечних хвороб, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 липня 1995 р., не йдеться про хронічний алкоголізм та наркоманію. Водночас ст. 53 Основ законодавства України про охорону здоров'я хронічний алкоголізм та наркоманію включено разом із психічними захворюваннями, туберкульозом, лепрозою, СНІДом, карантинними інфекціями, венеричними захворюваннями до переліку соціально небезпечних хвороб, які потребують спеціальних методів лікування та профілактики. Така ситуація спонукає до пошуку шляхів і механізму реалізації вимог законодавства.

У зв'язку з цим пропонується внести зміни до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства щодо вирішення питань правового регулювання примусового лікування наркозалежних осіб, які вчинили злочини, а саме: передбачити створення відповідних лікувальних установ у системі органів виконання покарань, які будуть виконувати функції забезпечення як виправлення, так і медико-соціальної реабілітації засуджених, хворих на наркоманію. Лікувальні установи виконання покарань для засуджених наркоманів мають вирішити двоєдине завдання: забезпечити примусове лікування наркозалежних засуджених, які мають триматися в них з метою лікування чи поліпшення психічного стану, та здійснити медико-соціальні реабілітаційні заходи з використанням комплексу медичних засобів, засобів соціально-виховного і трудового впливу, режимних і оперативного-профілактичних заходів; забезпечити виконання покарання у виді позбавлення волі з метою виправлення засуджених і запобігання, як впливає з частини другої ст. 50 КК України, вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції про вдосконалення кримінального законодавства щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

1. В теорії кримінального права питання, пов'язані із застосуванням примусових заходів медичного характеру, вважаються найбільш складними, оскільки їх вирішення потребує комплексного підходу і пов'язується з юридичною та медичною галузями знань. Розслідування кримінальних проваджень даної категорії становить значну складність, оскільки це, як правило, потребують виконання певного обсягу слідчих дій, призначення та здійснення складних експертних досліджень. Разом з тим, інститут примусових заходів медичного характеру у кримінальному праві поки що не

одержав всебічної розробки, а деякі його положення до цього часу викликають дискусії серед науковців і практичних працівників.

2. За своєю правовою природою примусові заходи медичного характеру є заходами безпеки, сутність яких полягає в примусовому лікуванні осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння і становлять небезпеку за своїм психічним станом. Вони спрямовані на забезпечення безпеки психічно хворих осіб і захист суспільства від їх суспільно небезпечних діянь. З метою реалізації цих завдань держава повинна забезпечити безпеку кожного та суспільства в цілому від можливих небезпечних посягань таких осіб, не допустити вчинення особами з психічними відхиленнями злочинних суспільно небезпечних діянь.

3. Примусові заходи медичного характеру поєднують в собі юридичні та медичні критерії. Юридичний критерій полягає в тому, що підстави, види, порядок застосування і припинення зазначених заходів визначаються кримінальним законом (Розділ 14 КК України). Призначення цих заходів регламентовано кримінальним законом та здійснюється судом. Подальші рішення з питань продовження, зміни та припинення примусових заходів медичного характеру також приймаються у судовому порядку. Медичний критерій зазначених заходів пов'язаний з їх сутністю та змістом. Рекомендації щодо їх застосування дає комісія лікарів-психіатрів або у встановлених законом випадках судово-психіатрична експертиза, включаючи висновки про діагноз хвороби, профілактику психічних розладів, а також про необхідні соціально-реабілітаційні заходи. Хоча юридичний критерій у примусових заходах медичного характеру переважає, вони за своєю суттю залишаються медичними та не переслідують цілей кримінального покарання. Призначення примусових заходів медичного характеру таким особам обумовлено виключно медичними показниками. Покарання ж виконується саме по собі. Однак, вид покарання, призначений з урахуванням тяжкості суспільно небезпечного діяння, може впливати і на місце проведення примусових заходів медичного характеру.

4. Статтею 92 КК України визнається мета примусових заходів медичного характеру – обов'язкове лікування, а також попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь, передбачених статтями Особливої частини КК України. Видається необхідним виокремлення додаткових цілей примусових заходів медичного характеру, а саме: охорона особистості психічно хворих, яка полягає у недопущенні самогубства психічно хворого або заподіяння ним шкоди своєму здоров'ю, а також захист життя, здоров'я, честі та гідності психічно хворого від протиправних дій з боку третіх осіб; виправлення обмежено осудних осіб, яким примусові заходи медичного характеру призначені поряд з покаранням;

5. Елементами, які розкривають юридичну природу примусових заходів медичного характеру, варто вважати наступні: 1) застосовуються у зв'язку з

вчиненням суспільно небезпечного діяння; 2) забезпечуються примусовою силою держави; 3) застосовуються в інтересах безпеки як суспільства, так і хворого; 4) виконуються в спеціальних установах в умовах ізоляції від суспільства; 5) призначаються, змінюються та припиняються у судовому порядку; 6) застосування цих заходів регламентується на законодавчому рівні і не переслідує мету заподіяння фізичного страждання або приниження людської гідності.

6. Правова природа примусових заходів медичного характеру полягає в тому, що, з одного боку, вони є одним із видів кримінально-правового примусу, що застосовується до тих хворих, які вчинили суспільно небезпечне діяння відповідно до кримінального законодавства, з іншого – відрізняються від зовні схожих адміністративно-примусових заходів, що застосовуються до психічно хворих осіб.

7. Особливу стурбованість у суспільства викликають особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння і потребують медичного лікування. З метою покращення їх психічного стану, необхідності психіатричного лікування, а також запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь, до осіб, які вчинили у стані неосудності або у стані обмеженої осудності суспільно небезпечні діяння, а також до осіб, які вчинили такі діяння у стані осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, застосовуються примусові заходи медичного характеру.

8. Проведене дослідження дозволило констатувати, що правове регулювання примусових заходів медичного характеру в галузі кримінального права суперечливе і непослідовне. Питання, пов'язані із застосуванням примусових заходів медичного характеру вимагають пильної уваги законодавця, коригування та узгодженості норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального законодавства.

9. З метою удосконалення діяльності правоохоронних органів та медичних установ щодо застосування примусових заходів медичного характеру необхідним є внесення змін та доповнень до статей 76, 92 та 95 КК України, конкретні пропозиції щодо яких сформульовані в дисертації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Берш А.Я. Назначение, изменение и прекращение принудительных мер медицинского характера / А.Я. Берш // Научно-аналитический журнал Митна справа. – 2013. – №3(87). – С. 288-294.

2. Берш А.Я. Применение принудительных мер медицинского характера к лицам, совершившим преступление в состоянии вменяемости, но заболевшим психической болезнью до постановления приговора или во время отбывания наказания / А.Я. Берш // Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право. – Вип. 22. – Частина 2. – 2013. – С. 15-19.

3. Берш А.Я. Виды принудительных мер медицинского характера / А.Я. Берш // Митна справа: Науково-аналітичний журнал. – 2013. – №5(89). – С. 99-105.

4. Берш А.Я. Применение принудительных мер медицинского характера к ограниченно вменяемым, совершившим преступления /А.Я. Берш // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Вип. 69. – О.: Юрид. л-ра, 2016. – С. 255-261.

5. Берш А. Я. Невменяемость в уголовном праве / А. Я. Берш // Закон и жизнь: Международный научно-практический правовой журнал. – 2013. – №10/2(262). – С.18-20.

6. Берш А.Я. Правовая природа принудительных мер медицинского характера / А.Я. Берш // Юридичний вісник. – 2012. – № 3. – С. 142-147.

7. Берш А.Я. / Основания и цели применения принудительных мер медицинского характера / А.Я. Берш // Порівняльно-аналітичне право: Електронне наукове фахове видання. – 2016. – № 4. – С. 177-180.

8. Берш А.Я. Принудительные меры медицинского характера [текст]/ А.Я. Берш // Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів: матер. міжнар. наук.-прак. конф. (11-12 жовтня 2013 р., м. Київ). – Київ, 2013. – С. 86-88.

9. Берш А.Я. Социальная обусловленность применения института принудительных мер медицинского характера [текст] /А.Я. Берш // Приоритетные направления модернизации системы права Украины: матер. междунар. науч.-прак. конф.(11-12 октября 2013 г., г. Симферополь).– Симферополь, 2013. – С. 79-81.

10.Берш А.Я. Принудительные меры медицинского характера [текст] /А.Я. Берш // Актуальні проблеми розвитку та взаємодії публічного та приватного права: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 березня 2013 р., м. Львів). – Львів, 2013. – С. 21-22.

11. Берш А.Я. Правовое регулирование принудительных мер медицинского характера [текст] / А.Я. Берш // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матер. міжн. наук.-прак. конф. (23-24 березня 2013 р., м. Донецьк). – Донецьк, 2013. – С. 92-93.

12. Берш А.Я. Обмежена осудність за кримінальним законодавством України [текст]/ А.Я. Берш // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (30-31 березня 2013 р., м. Ужгород). – Ужгород, 2013. – С. 172-174.

13. Берш А.Я. История развития законодательства о принудительных мерах медицинского характера // Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжн. наук.-практ. конф. (31січня-1лютого 2014 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2014. – С.110-112.

АНОТАЦІЯ

Берш А.Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017.

Дисертація є першим у сучасній вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням правової природи та видів примусових заходів медичного характеру.

У дисертації розглянуто в історико-правовому та порівняльно-правовому аспектах проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Досліджено правову природу примусових заходів медичного характеру. Визначено їх підстави, цілі та види. З'ясовано особливості особистості, яка має психічні розлади, встановлено її типологічні класифікації та характеристики. Виявлено обставини, що впливають на вчинення особами з відхиленнями у психіці суспільно небезпечних діянь. Розглянуто питання, пов'язані із застосуванням, призначенням, зміною або припиненням примусових заходів медичного характеру;

Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства у частині застосування примусових заходів медичного характеру.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, заходи безпеки, каральні заходи, некаральні заходи, осудність, неосудність, обмежена осудність, примусове лікування.

АННОТАЦИЯ

Берш А.Я. Принудительные меры медицинского характера: правовая природа и виды. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2017.

Диссертация является первым в современной отечественной науке уголовного права специальным комплексным исследованием правовой природы и видов принудительных мер медицинского характера.

В диссертации рассмотрены в историко-правовом аспекте проблемы применения принудительных мер медицинского характера.

Осуществлен сравнительно-правовой анализ актов уголовного законодательства Украины и законодательства отдельных зарубежных стран в части применения принудительных мер медицинского характера.

Определена правовая природа принудительных мер медицинского характера как уголовно-правовых мер безопасности, сущность которых состоит в принудительном лечении лиц, совершивших общественно опасные деяния и представляющих опасность по своему психическому состоянию.

Исследованы актуальные вопросы применения принудительных мер медицинского характера, в отношении лиц, которые страдают психическими заболеваниями. Сущность принудительных мер медицинского характера заключается в том, чтобы обеспечить безопасность психически больных лиц и защитить общество от их общественно опасных деяний.

Охарактеризованы цели применения принудительных мер медицинского характера: обязательное лечение (невменяемых, ограничено вменяемых, лиц, заболевших психическим расстройством после совершения преступления; предупреждение совершения с их стороны новых общественно опасных деяний); а также выделены дополнительные цели: охрана личности психически больных лиц; их исправление (относительно ограничено вменяемых лиц, к которым применены принудительные меры медицинского характера наряду с наказанием).

Выявлены особенности личности, которая имеет психические расстройства, установлена типологические классификации и характеристики.

Охарактеризована категория лиц, к которым могут применяться принудительные меры медицинского характера. Проанализировано понятие невменяемости, ограниченной вменяемости.

Раскрыты особенности правового регулирования лиц, у которых наступило психическое расстройство до постановления приговора суда или во время отбывания наказания.

Выявлены особенности лиц с отклонениями в психике, влияющие на совершение ими общественно-опасных деяний.

Рассмотрен порядок назначения, изменения и прекращения принудительных мер медицинского характера. Обосновано, что применение принудительных мер медицинского характера связано с установлением следующих двух обстоятельств: 1) характеристики общественно опасного деяния (юридический критерий) – опасность для окружающих; 2) характеристики психического заболевания лица (медицинский критерий) – опасность для жизни и здоровья психически больного.

На основании анализа нормативных материалов и изучения научных трудов ученых разработаны конкретные предложения по совершенствованию уголовного законодательства по вопросам применения принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, меры безопасности, карательные меры, некарательные меры, вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, принудительное лечение.

SUMMARY

Bersh A. Y. Compulsory measures of medical character: legal nature and types. – Manuscript.

Ph.D. thesis in Law Science, major 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2017.

The thesis is the first complex research of legal nature and types of compulsory medical measures in contemporary Ukrainian legal science.

The thesis solves issues on legal and historical aspects, recited to compulsory medical measures, provides analysis of thesis formation, aims and related approaches. Provided additional classification of individuals, suffering of mental illnesses and disorders as well as their characteristics. Substantiated a set of circumstances, resulting in aggravated social dangerousness of a person, suffering of mental illnesses or disorders.

The thesis provides alternative approaches towards solution of multiple actual issues, related to application of compulsory medical measures.

Key words: compulsory medical measures, security measures, sanity, insanity, limited liability, compulsory treatment.

Підписано до друку 21.07.2017 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1706-2а.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.